

III

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Αν ο Λόγος κηρυχθεί ανίκανος να καθορίσει τους τελικούς στόχους της ζωής και πρέπει να αρκεστεί στο να υποβιβάζει το κάθε τι που συναντά σε ένα απλό εργαλείο, ο μόνος εναπομένων στόχος του είναι απλώς η διαιώνιση της συντονιστικής του δραστηριότητας. Αυτή η δραστηριότητα κάποτε αποδιδόταν στο αυτόνομο «υποκείμενο». Όμως, η διαδικασία του εξυποκειμενισμού επηρέασε όλες τις φιλοσοφικές κατηγορίες: δεν τις σχετικοποίησε και τις διατήρησε σε μια καλύτερα δομημένη ενότητα σκέψης αλλά τις υποβίβασε στην τάξη των γεγονότων προς καταλογοποίηση. Αυτό ισχύει επίσης για την κατηγορία του υποκειμένου. Η διαλεκτική φιλοσοφία από την εποχή του Kant προσπάθησε να διαφυλάξει την κληρονομιά του κριτικού υπερβατισμού, πάνω απ' όλα την αρχή ότι τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά και οι θεμελιώδεις κατηγορίες της αντίληψής μας του κόσμου εξαρτώνται από υποκειμενικούς παράγοντες. Συναίσθηση του καθήκοντος της ανίχνευσης των εννοιών πίσω στις υποκειμενικές καταβολές τους πρέπει να υπάρχει σε κάθε βήμα προσδιορισμού του αντικειμένου. Αυτό ισχύει για βασικές ιδέες, όπως γεγονός, συμβάν, πράγμα, αντικείμενο, φύση, όχι λιγώτερο απ' όσο για

ψυχολογικές ή κοινωνιολογικές σχέσεις. Από την εποχή του Kant, ο ιδεαλισμός δεν ξέχασε ποτέ αυτή την απαίτηση της κριτικής φιλοσοφίας. Ακόμη και οι νεοεγελιανοί της πνευματιστικής σχολής έβλεπαν στο Εαυτόν «την υψηλότερη μορφή εμπειρίας την οποίαν έχουμε, αλλά... όχι μια αληθινή μορφή»¹, διότι η ιδέα του υποκειμένου είναι καθεαυτή μία μεμονωμένη έννοια η οποία πρέπει να σχετικοποιηθεί μέσω της φιλοσοφικής σκέψης. Αλλά ο Dewey, ο οποίος ενίοτε φαίνεται να συναντάται με τον Bradley στην ανύψωση της εμπειρίας στην υψηλότερη θέση στην μεταφυσική, δηλώνει ότι «το Εαυτόν ή το υποκείμενο της εμπειρίας είναι αναπόσπαστο τμήμα του ρου των γεγονότων»². Κατ' αυτόν, «ο οργανισμός – το Εαυτόν, το 'υποκείμενο' της δράσης – είναι ένας παράγοντας εντός της εμπειρίας»³. Πραγματοποιεί το υποκείμενο. Ωστόσο, όσο περισσότερο όλη η φύση θεωρείται «ένας κυκλών ετερόκλητων πραγμάτων»⁴ (κυκλών αναμφίβολα μόνον επειδή η δομή της φύσης δεν ανταποκρίνεται στην ανθρώπινη χρήση), απλώς αντικείμενα σε σχέση με ανθρώπινα υποκείμενα, τόσο το κάποτε υποτιθέμενο αυτόνομο υποκείμενο αδειάζει από κάθε περιεχόμενο, μέχρις ότου τελικώς γίνεται απλώς ένα όνομα το οποίο δεν σημαίνει τίποτε. Η πλήρης μεταμόρφωση κάθε σφαίρας ύπαρξης σ' ένα πεδίο μέσων, οδηγεί στην καταστροφή του υποκειμένου που υποτίθεται ότι θα τα χρησιμοποιούσε. Αυτό δίνει στην μοντέρνα ιντουστριαλιστική κοινωνία την μηδενιστική της όψη. Ο εξυποκειμενισμός, ο οποίος εξαίρει το υποκείμενο, συγχρόνως το καταδικάζει.

Το ανθρώπινο ον, στην διαδικασία της χειραφέτησής του, μοιράζεται την μοίρα του υπόλοιπου κόσμου του. Η κυριάρχηση της φύσης εμπεριέχει την κυριάρχηση του ανθρώπου. Κάθε υποκείμενο πρέπει όχι μό-

νον να λάβει μέρος στην καθυπόταξη της εξωτερικής φύσης, ανθρώπινης και μη, αλλά, για να κατορθώσει κάτι τέτοιο, πρέπει να καθυποτάξει την φύση μέσα του. Η κυριαρχηση «εσωτερικεύεται» χάριν της κυριαρχησης. Ό,τι συνήθως δεικνύεται ως ένας σκοπός – η ευτυχία του ατόμου, η υγεία και ο πλούτος – αντλεί τη σημασία του αποκλειστικά από τις λειτουργικές του δυνατότητες. Οι όροι αυτοί υποδηλώνουν ευνοϊκές συνθήκες για διανοητική και υλική παραγωγή. Συνεπώς η αυτοάρνηση του ατόμου στην ιντουστριαλιστική κοινωνία δεν έχει κανένα στόχο που να υπερβαίνει την ιντουστριαλιστική κοινωνία. Μια τέτοια παραίτηση επιφέρει ορθολογικότητα σε ό,τι αφορά τα μέσα και ανορθολογικότητα σε ό,τι αφορά την ανθρώπινη ύπαρξη. Η κοινωνία και οι θεσμοί της, όχι λιγότερο από το ίδιο το άτομο, φέρουν τη σφραγίδα αυτής της ανακολουθίας. Αφού η καθυπόταξη της φύσης, μέσα και έξω από τον άνθρωπο, συνεχίζεται χωρίς ένα κίνητρο με νόημα, η φύση στην πραγματικότητα δεν υπερβαίνεται ούτε διευθετείται αλλά απλώς καταπιέζεται.

Η αντίσταση και η εχθρική μεταστροφή που εκπηγάζουν από αυτήν την καταπίεση της φύσης περιέβαλλαν τον πολιτισμό από τις απαρχές του με την μορφή κοινωνικών εξεγέρσεων – όπως στην περίπτωση των αυθόρμητων επαναστάσεων των χωρικών κατά τον δέκατο έκτο αιώνα ή των έξυπνα σχεδιασμένων φυλετικών ξεσηκωμών των ημερών μας – καθώς και με την μορφή ατομικών εγκλημάτων και διανοητικών διαταραχών. Τυπική της εποχής μας είναι η δόλια χρησιμοποίηση αυτής της εξέγερσης από τις κρατούσες δυνάμεις του πολιτισμού του ίδιου, η χρήση αυτής της εξέγερσης ως μέσου διαιώνισης των ίδιων εκείνων συνθηκών από τις οποίες υποδουλίζεται και κατά των

οποίων κατευθύνεται. Ο πολιτισμός ως εκλογικευμένος παραλογισμός ενσωματώνει την εξέγερση της φύσης ως ένα ακόμη μέσον ή εργαλείο.

Εδώ πρέπει να συζητηθούν εν συντομία μερικές από τις όψεις αυτού του μηχανισμού, π.χ. η θέση του ανθρώπου σε μια κουλτούρα αυτοσυντήρησης χάριν αυτής της ίδιας· η εσωτερίκευση της κυριαρχησης μέσω της ανάπτυξης του αφηρημένου υποκειμένου, του εγώ*· η διαλεκτική αντιστροφή της αρχής της κυριαρχίας, μέσω της οποίας ο άνθρωπος κάνει τον εαυτόν του ένα εργαλείο της ίδιας αυτής φύσης την οποίαν καθυποτάσσει· η καταπιεσμένη μιμητική παρόρμηση, ως μια καταστροφική δύναμη την οποία εκμεταλλεύτηκαν τα πλέον ριζοσπαστικά συστήματα κοινωνικής κυριαρχίας. Μεταξύ των διανοητικών τάσεων, οι οποίες αποτελούν συμπτώματα της διασύνδεσης μεταξύ κυριαρχίας και εξέγερσης, ο Δαρβινισμός θα συζητηθεί ως μια περίπτωση, όχι επειδή ελλείπουν πιο τυπικές φιλοσοφικές παραστατικές ερμηνείες της ταύτισης της κυριαρχίας του ανθρώπου στη φύση και της υποταγής του σ' αυτήν, αλλά επειδή ο Δαρβινισμός είναι ένα από τα ορόσημα του λαϊκού διαφωτισμού ο οποίος έδειξε με αναπόδραστη λογική τον δρόμο προς την πολιτιστική κατάσταση του καιρού μας.

Ένας παράγοντας του πολιτισμού μπορεί να περιγραφεί ως η βαθμιαία αντικατάσταση της φυσικής επιλογής από λογική δράση. Η επιδίωξη – ή, ας πούμε, η επιτυχία – εξαρτάται από την προσαρμοστικότητα του ατόμου στις πιέσεις τις οποίες ασκεί επάνω του η κοινωνία. Για να επιδιώσει ο άνθρωπος

* Στο πρωτότυπο ελληνικά με λατινικούς χαρακτήρες.

μεταμορφώνεται σε μια μηχανή που αντιδρά κάθε στιγμή με την ακριβώς ενδεδειγμένη αντίδραση στις περίπλοκες και δύσκολες καταστάσεις που συνθέτουν τη ζωή του. Ο καθένας πρέπει να είναι έτοιμος ν' αντιμετωπίσει οποιαδήποτε κατάσταση. Αυτό αναμφισβήτητα δεν είναι ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα μόνον της σύγχρονης εποχής· ήταν ενεργό κατά την διάρκεια ολόκληρης της ιστορίας της ανθρωπότητας. Ωστόσο, οι διανοητικές και ψυχολογικές ικανότητες του ατόμου μεταβλήθηκαν με τα μέσα υλικής παραγωγής. Η ζωή ενός Ολλανδού χωρικού ή τεχνίτη τον δέκατο έβδομο αιώνα ή ενός μαγαζάτορα του δέκατου όγδοου ήταν οπωσδήποτε πολύ λιγώτερο ασφαλής από τη ζωή ενός εργάτη σήμερα. Αλλά η εμφάνιση του ιντουστριαλισμού συνοδεύτηκε από ποιοτικώς νέα φαινόμενα. Η διαδικασία προσαρμογής έχει γίνει τώρα εσκεμμένη και συνεπώς ολική.

Όπως ακριβώς όλη η ζωή σήμερα τείνει ολοένα και περισσότερο να υποβάλλεται σε εξορθολογισμό και προγραμματισμό, έτσι και η ζωή κάθε ατόμου, συμπεριλαμβανομένων και των πλέον απόκρουτων παρορμήσεών του, οι οποίες προηγουμένως συγκροτούσαν τον ιδιωτικό του χώρο, πρέπει τώρα να λάβει υπόψη τις απαιτήσεις του εξορθολογισμού και του προγραμματισμού: η αυτοσυντήρηση του ατόμου προϋποθέτει την προσαρμογή του στις απαιτήσεις για την συντήρηση του συστήματος. Δεν έχει πλέον περιθώρια να ξεφύγει από το σύστημα. Και όπως ακριβώς η διαδικασία εξορθολογισμού δεν είναι πλέον το αποτέλεσμα των ανωνύμων δυνάμεων της αγοράς, αλλά αποφασίζεται συνειδητά από μια μειοψηφία η οποία προγραμματίζει, έτσι και η μάζα των υποκειμένων πρέπει εσκεμμένα να προσαρμοστεί: το υποκείμενο πρέπει, ούτως ειπείν, ν' αφιερώσει όλες του τις δυνάμεις στο

να είναι «μέσα και να ανήκει στην κίνηση των πραγμάτων»⁵ σύμφωνα με τον πραγματιστικό ορισμό. Άλλοτε η πραγματικότητα εναντιωνόταν στο και συγκρουόταν με το ιδεώδες, το οποίο εξελισσόταν παράπέρα από το υποθετικά αυτόνομο άτομο· η πραγματικότητα υποτίθετο ότι διαμορφωνόταν σύμφωνα μ' αυτό το ιδεώδες. Σήμερα τέτοιες ιδεολογίες έχουν αφεθεί έκθετες και έχουν υποσκελιστεί από την προοδευτική σκέψη, η οποία ασυναίσθητα διευκολύνει έτσι την ανύψωση της πραγματικότητας στην θέση του ιδεώδους. Άρα η προσαρμογή γίνεται το πρότυπο για κάθε νοητό τύπο υποκειμενικής συμπεριφοράς. Ο θρίαμβος του υποκειμενικού, τυποποιημένου Λόγου είναι και θρίαμβος μιας πραγματικότητας η οποία αντιμετωπίζει το υποκείμενο ως απόλυτο, ως συντριπτικό.

Ο σύγχρονος τρόπος παραγωγής απαιτεί πολύ μεγαλύτερη ευελιξία παρά ποτέ. Η περισσότερη πρωτοβουλία, που χρειάζεται σε όλα σχεδόν τα επαγγέλματα, απαιτεί μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα σε μεταβαλλόμενες συνθήκες. Αν ένας τεχνίτης του μεσαίωνα διάλεγε πιθανόν μια άλλη τέχνη, η μεταπήδηση θα ήταν πολύ πιο ριζική απ' αυτήν ενός σημερινού ανθρώπου, ο οποίος γίνεται διαδοχικά μηχανικός, πωλητής και διευθυντής μιας ασφαλιστικής εταιρίας. Η συνεχώς μεγαλύτερη ομοιομορφία των τεχνικών διαδικασιών κάνει ευκολότερη για τους ανθρώπους την αλλαγή δουλειάς. Αλλά η μεγαλύτερη ευκολία μετάβασης από μια δραστηριότητα σε άλλη δεν σημαίνει ότι μένει περισσότερος χρόνος για θεώρηση ή για αποκλίσεις από καθιερωμένα πρότυπα. Όσο περισσότερα τεχνάσματα επινοούμε για να κυριαρχήσουμε την φύση, τόσο περισσότερο πρέπει να τα υπηρετούμε για να επιδιώσουμε.

Ο άνθρωπος εξαρτάται σταδιακά λιγότερο από απόλυτα πρότυπα συμπεριφοράς, οικομενικώς δεσμευτικά ιδεώδη. Πιστεύει ότι είναι τόσο ολοκληρωτικά ελεύθερος ώστε να μην χρειάζεται πρότυπα άλλα από τα δικά του. Παραδόξως όμως αυτή η αύξηση ανεξαρτησίας οδήγησε σε μια παράλληλη αύξηση παθητικότητας. Όσο έξυπνοι κι αν έχουν γίνει οι υπολογισμοί του ανθρώπου όσον αφορά τα μέσα του, η επιλογή του σκοπών, η οποία άλλοτε συνδεόταν με πίστη σε μια αντικειμενική αλήθεια, έχει γίνει βλακώδης: το άτομο, εξαγνισμένο από κάθε κατάλοιπο μυθολογιών, συμπεριλαμβανομένης της μυθολογίας του αντικειμενικού Λόγου, αντιδρά αυτόματα σύμφωνα με γενικά πρότυπα προσαρμογής. Οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις προσλαμβάνουν τον χαρακτήρα τυφλών φυσικών δυνάμεων τις οποίες ο άνθρωπος, για να αυτοσυντηρηθεί, πρέπει να κυριαρχήσει προσαρμόζοντας τον εαυτό του σ' αυτές. Ως τελικό αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής έχουμε από την μια πλευρά το Εαυτόν, το αφηρημένο εγώ που έχει αδειάσει από κάθε ουσία, εκτός από την προσπάθειά του να μετατρέψει κάθε τι που βρίσκεται στον ουρανό και στη γη σε μέσα για την συντήρησή του, και από την άλλη πλευρά μια άδεια φύση υποδαμισμένη σε απλώς υλικά, απλώς πράγματα προς κυριαρχηση, χωρίς άλλο σκοπό από αυτήν ακριβώς την κυριαρχηση.

Για τον μέσο άνθρωπο η αυτοσυντήρηση έχει γίνει εξαρτημένη από την ταχύτητα των αντανάκλαστικών του. Ο ίδιος ο Λόγος γίνεται ταυτόσημος μ' αυτήν την ικανότητα προσαρμογής. Ίσως να φαίνεται ότι ο σημερινός άνθρωπος έχει μια πολύ πιο ελεύθερη επιλογή από τους προγόνους του, και κατά κάποια άποψη έχει. Η ελευθερία του αυξήθηκε τρομακτικά με την

αύξηση των παραγωγικών δυνατοτήτων. Ως προς την ποσότητα, ο σύγχρονος εργάτης έχει μια πολύ ευρύτερη επιλογή καταναλωτικών αγαθών από όση ένας ευγενής του ancien régime. Η σημασία αυτής της ιστορικής εξέλιξης δεν πρέπει να υποεκτιμάται· πριν όμως ερμηνεύσουμε τον πολλαπλασιασμό των επιλογών ως μια αύξηση της ελευθερίας, όπως κάνουν οι ζηλωτές της παραγωγής με γραμμές συναρμολόγησης, πρέπει να λάβουμε υπόψη την πίεση, την αδιαχώριστη απ' αυτήν την αύξηση και την μεταβολή της ποιότητας που είναι συνεπακόλουθο αυτού του νέου είδους επιλογής. Η πίεση συνίσταται στον συνεχή καταναγκασμό, τον οποίον επιβάλλουν σε όλους οι σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες· η μεταβολή μπορεί να εξηγηθεί παραστατικά με την διαφορά μεταξύ ενός τεχνίτη του παλιού καιρού ο οποίος διάλεγε το κατάλληλο εργαλείο για μια λεπτοδουλειά, και του σημερινού εργάτη, ο οποίος πρέπει ν' αποφασίσει γρήγορα ποιόν από πολλούς μοχλούς ή διακόπτες πρέπει να πατήσει. Πολύ διαφορετικοί βαθμοί ελευθερίας ενέχονται στην οδήγηση μιας άμαξας και στην οδήγηση ενός σύγχρονου αυτοκινήτου. Πέρα από το γεγονός ότι το αυτοκίνητο είναι προσιτό σ' ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού από όσο η άμαξα, το αυτοκίνητο είναι ταχύτερο και αποτελεσματικότερο, απαιτεί λιγότερη φροντίδα και είναι ίσως πιο εύχρηστο. Παρ' όλα αυτά, η αύξηση της ελευθερίας προκάλεσε μια μεταβολή στον χαρακτήρα της ελευθερίας. Είναι σαν οι αναριθμητοί νόμοι, ρυθμίσεις και οδηγίες, στα οποία πρέπει να υπακούσουμε, να οδηγούσαν το αυτοκίνητο, όχι εμείς. Υπάρχουν όρια ταχύτητας, προειδοποιήσεις να οδηγούμε αργά, να σταματάμε, να παραμένουμε σε μια ορισμένη λωρίδα, ακόμη και διαγράμματα που δείχνουν το σχήμα της ερχόμενης στροφής. Πρέπει να

έχουμε τα μάτια μας στον δρόμο και να είμαστε έτοιμοι την κάθε στιγμή ν' αντιδράσουμε με την σωστή κίνηση. Ο αυθορμητισμός μας έχει αντικατασταθεί από μια νοητική κατάσταση η οποία μας αναγκάζει να απωθούμε κάθε συναίσθημα ή ιδέα που μπορεί να βλάψει την ετοιμότητά μας προ των απροσώπων απαιτήσεων που μας επιτίθενται.

Η μεταβολή που παραστήθηκε μ' αυτό το παράδειγμα εκτείνεται στους περισσότερους κλάδους της κουλτούρας μας. Αρκεί να συγκρίνουμε τις μεθόδους πειθούς που χρησιμοποιούσαν οι παλαιοί επιχειρηματίες μ' αυτές της σύγχρονης διαφήμισης – φανταχτερά σήματα από νέον, γιγαντιαία πλακάτ, εκκωφαντικά μεγάφωνα. Πίσω από την παιδιάστικη ομιλία των σλόγκανς, που δεν έχουν ιερό και όσιο, υπάρχει ένα αόρατο κείμενο που διακηρύσσει την δύναμη των βιομηχανικών επιχειρήσεων, οι οποίες είναι σε θέση να πληρώνουν για την πολυτελή αυτή ηλιθιότητα. Όντως, το εισιτήριο και τα τέλη σ' αυτήν την επιχειρηματική αδελφότητα είναι τόσο υψηλά ώστε ο μικρού μεγέθους νεοεισερχόμενος έχει νικηθεί ήδη πριν αρχίσει. Το αόρατο κείμενο διακηρύσσει επίσης τις διασυνδέσεις και τις συμφωνίες μεταξύ των κυρίαρχων εταιρειών και τελικώς την συγκεντρωμένη δύναμη της οικονομικής μηχανής στο σύνολό της.

Μολονότι ο καταναλωτής έχει, ας πούμε, δικαίωμα εκλογής, δεν παίρνει ούτε μιας δεκάρας αξία περισσότερη από αυτό που πληρώνει, όποια κι αν είναι η μάρκα που προτιμά να κατέχει. Η διαφορά ποιότητας μεταξύ δύο λαϊκών ειδών που έχουν την ίδια τιμή είναι συνήθως τόσο απειροελάχιστη όσο η διαφορά σε περιεχόμενη νικοτίνη που έχουν δύο μάρκες τσιγάρων. Παρόλα αυτά, η διαφορά αυτή, επιβεβαιωμένη από «επιστημονικούς ελέγχους», σφυροκοπιέται στο

μυαλό του καταναλωτή με αφίσες φωτισμένες με χίλιους ηλεκτρικούς λαμπτήρες, από το ραδιόφωνο και με τη χρήση ολόκληρων σελίδων σε εφημερίδες και περιοδικά, σαν να παρουσιάζει μάλλον μια αποκάλυψη η οποία αλλάζει την όλη πορεία του κόσμου παρά ένα απατηλό κλάσμα του το οποίο δεν έχει καμμία πραγματική σημασία ακόμη και για έναν μανιώδη καπνιστή. Οι άνθρωποι μπορούν με κάποιο τρόπο να δουν τι κρύβεται πίσω από αυτή την γλώσσα της ισχύος. Κατανοούν και προσαρμόζονται.

Στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία οι διάφορες ανταγωνιζόμενες οικονομικές αυτοκρατορίες σχημάτισαν υπό τον μανδύα της Volksgemeinschaft ένα κοινό μέτωπο κατά του λαού και παραμέρισαν τις επιφανειακές τους διαφορές. Αλλά οι άνθρωποι, έχοντας υποβληθεί σ' έναν συνεχή βομβαρδισμό προπαγάνδας, ήσαν προετοιμασμένοι να προσαρμοστούν παθητικά σε νέες σχέσεις ισχύος, να επιτρέψουν στον εαυτό τους μόνο το είδος εκείνο αντίδρασης που τους παρείχε την δυνατότητα να ταιριάζουν στην οικονομική, κοινωνική και οικονομική διευθέτηση. Πριν μάθουν να ζουν χωρίς πολιτική ανεξαρτησία, οι Γερμανοί είχαν μάθει να θεωρούν τις μορφές διακυβέρνησης απλώς ένα άλλο πρότυπο στο οποίο έπρεπε να προσαρμοστούν, όπως ακριβώς είχαν προσαρμόσει τις αντιδράσεις τους σε μια μηχανή στο εργαστήρι ή στους οδικούς κανόνες. Όπως ειπώθηκε παραπάνω, η ανάγκη προσαρμογής υπήρχε δεδαίως και στο παρελθόν· η διαφορά έγκειται στο tempo της συμμόρφωσης, στον βαθμό στον οποίο η συμπεριφορά αυτή έχει διαποτίσει ολόκληρη την ύπαρξη των ανθρώπων κι έχει μεταβάλει την φύση της κατακτημένης ελευθερίας. Πάνω απ' όλα έγκειται στο γεγονός ότι η σύγχρονη ανθρωπότητα υποκύπτει σ' αυτήν τη διαδικασία όχι σαν ένα παιδί που

έχει φυσική εμπιστοσύνη στην εξουσία αλλά σαν ένας ενήλικας ο οποίος παραιτείται από την ατομικότητα την οποία έχει κερδίσει. Η νίκη του πολιτισμού είναι υπερβολικά ολοκληρωτική για να είναι αληθινή. Συνεπώς η προσαρμογή στις μέρες μας ενέχει ένα στοιχείο αγανάκτησης και συγκρατημένης οργής.

Διανοητικά ο σύγχρονος άνθρωπος είναι λιγότερο υποκριτής από τους προπάτορές του του δέκατου ένατου αιώνα, οι οποίοι κάλυπταν τις υλιστικές πρακτικές της κοινωνίας με ευσεβείς φράσεις για ιδεαλισμό. Σήμερα κανείς δεν εξαπατάται από τέτοιου είδους υποκρισία. Αυτό όμως δεν οφείλεται στο ότι έχει εξαλειφθεί η αντίφαση μεταξύ ηχηρών φράσεων και πραγματικότητας. Η αντίφαση έχει απλώς και μόνον θεσμοθετηθεί. Η υποκρισία έγινε κυνική· ούτε καν περιμένει ότι θα γίνει πιστευτή. Η ίδια φωνή, η οποία κάνει κήρυγμα για τα υψηλότερα πράγματα στη ζωή, όπως η τέχνη, η φιλία, η θρησκεία, προτρέπει τον ακροατή να διαλέξει σαπούνη μιας ορισμένης μάρκας. Φυλλάδια για το πώς να δελτιώσει κανείς την ομιλία του, πώς να κατανοήσει την μουσική, πώς να σώσει την ψυχή του, είναι γραμμένα στο ίδιο ύφος με αυτά, τα οποία εξαίρουν τα πλεονεκτήματα καθαρτικών. Πράγματι, ένας πεπειραμένος συντάκτης διαφημιστικών κειμένων θα μπορούσε να τα έχει γράψει όλα. Στην εποχή του υψηλά αναπτυγμένου καταμερισμού της εργασίας η έκφραση έχει γίνει ένα εργαλείο που χρησιμοποιούν οι τεχνικοί στην υπηρεσία της διομηχανίας. Ένας επίδοξος συγγραφέας μπορεί να πάει σε μια σχολή και να μάθει τους πολυάριθμους συνδυασμούς που μπορούν να επινοηθούν από έναν κατάλογο καταστρωμένων πλοκών. Αυτά τα σχέδια έχουν συντονιστεί σε κάποιο βαθμό με τις απαιτήσεις άλλων φορέων μαζικής κουλτούρας, ιδιαιτέρως μ' αυ-

τές της βιομηχανίας κινηματογράφου. Γράφει κανείς ένα μυθιστόρημα έχοντας κατά νου τις δυνατότητες κινηματογραφισής του, συνθέτει μια συμφωνία ή ένα ποίημα αποβλέποντας στην προπαγανδιστική τους αξία. Κάποτε η προσπάθεια της τέχνης, της λογοτεχνίας και της φιλοσοφίας ήταν να εκφράσει το νόημα των πραγμάτων και της ζωής, να είναι η φωνή όσων δεν έχουν φωνή, να προικίσει την φύση μ' ένα όργανο για να κάνει γνωστά τα βάσανά της ή, μπορούμε να πούμε, για να αποκαλέσει την πραγματικότητα με το όνομα που της αξίζει. Σήμερα η γλώσσα της φύσης έχει αποκοπεί. Άλλοτε πιστευόταν ότι κάθε άρθρωση, κάθε λέξη, κάθε κραυγή ή κάθε χειρονομία είχε ένα έμφυτο νόημα· σήμερα είναι απλώς ένα περιστατικό.

Η ιστορία του παιδιού που κοίταξε τον ουρανό και ρώτησε, «Μπάμπά, τι υποτίθεται ότι διαφημίζει το φεγγάρι;» είναι μια αλληγορία αυτού το οποίο συνέβει στη σχέση μεταξύ ανθρώπου και φύσης στην εποχή της τυποποίησης του Λόγου. Από την μια πλευρά, η φύση απογυμνώθηκε από κάθε εγγενή αξία ή νόημα. Από την άλλη, ο άνθρωπος απογυμνώθηκε από κάθε άλλο στόχο εκτός από την αυτοσυντήρηση. Προσπαθεί να μετατρέψει κάθε τι προσιτό σ' αυτόν σε μέσα γι' αυτόν τον σκοπό. Κάθε λέξη ή πρόταση η οποία υπαινίσσεται σχέσεις άλλες από πραγματιστικές είναι ύποπτη. Όταν ένας άνθρωπος καλείται να θαυμάσει ένα πράγμα, να εκτιμήσει ένα αίσθημα ή μια συμπεριφορά, ν' αγαπήσει κάποιον χάριν αυτού που είναι, οσμίζεται συναισθηματικότητα και υποπτεύεται ότι κάποιος τον δουλεύει ή προσπαθεί να τον πιάσει κορόιδο. Καίτοι οι άνθρωποι ίσως να μην ρωτούν τι υποτίθεται ότι διαφημίζει το φεγγάρι, τείνουν να το σκέφτονται σε όρους βαλλιστικής ή εναέριας απόστασης.

Η πλήρης μεταμόρφωση του κόσμου σ' έναν κόσμο μέσω των μάλλον παρά σκοπών είναι η ίδια αποτέλεσμα της ιστορικής εξέλιξης των μεθόδων παραγωγής. Καθώς η υλική παραγωγή και η κοινωνική οργάνωση γίνονται πιο περίπλοκες και πραγματοποιούνται, η αναγνώριση των μέσων ως τέτοιων γίνεται ολοένα δυσκολότερη, αφού παίρνουν την μορφή αυτόνομων οντοτήτων. Ενώ τα μέσα παραγωγής είναι πρωτόγονα, οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης είναι πρωτόγονες. Οι θεσμοί των πολυνησιακών φυλών αντανακλούν την άμεση και συντριπτική πίεση της φύσης. Η κοινωνική οργάνωση αυτών των φυλών έχει διαμορφωθεί από τις υλικές τους ανάγκες. Οι γέροι, πιο αδύναμοι από τους νεότερους αλλά πιο έμπειροι, κάνουν τα σχέδια για το κυνήγι, για την κατασκευή γεφυρών, για την επιλογή τοποθεσιών καταυλισμού και λοιπά· οι νεότεροι πρέπει να υπακούουν. Οι γυναίκες, πιο αδύναμες από τους άνδρες, δεν κυνηγούν και δεν συμμετέχουν στην παρασκευή και στο φάγωμα των μεγάλων θηραμάτων· τα καθήκοντά τους είναι να μαζεύουν φυτά και οστρακοειδή. Οι αιματηρές μαγικές τελετουργίες χρησιμεύουν ενμέρει να μνήσουν τους νέους και ενμέρει να εγχαράξουν έναν τεράστιο σεβασμό στην εξουσία των ιερέων και των πρεσβύτερων.

Ό,τι αληθεύει για τους πρωτόγονους αληθεύει και για περισσότερο εκπολιτισμένες κοινότητες: τα είδη όπλων και μηχανημάτων που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος στα διάφορα στάδια της εξέλιξής του απαιτούν ορισμένες μορφές επιβολής και υπακοής, συνεργασίας και υποταγής, και έτσι είναι αποτελεσματικά και στην δημιουργία ορισμένων νομικών, καλλιτεχνικών και θρησκευτικών μορφών. Κατά την μακρά του ιστορία ο άνθρωπος κατά καιρούς απέκτησε τόση ελευθερία από την άμεση πίεση της φύσης ώστε να μπορεί

να στοχαστεί πάνω στη φύση και στην πραγματικότητα, χωρίς μ' αυτόν τον τρόπο, άμεσα ή έμμεσα, να προγραμματίζει την αυτοσυντήρησή του. Αυτές οι σχετικώς ανεξάρτητες μορφές σκέψης, τις οποίες ο Αριστοτέλης περιγράφει ως θεωρητικό στοχασμό, καλλιιεργήθηκαν ιδιαίτερα στην φιλοσοφία. Η φιλοσοφία στόχευε σε μια επίγνωση, η οποία δεν επρόκειτο να υπηρετήσει χρήσιμους υπολογισμούς αλλά προοριζόταν να προάγει την κατανόηση της φύσης αυτής καθεαυτήν.

Η θεωρησιακή σκέψη, από οικονομική σκοπιά, ήταν αναμφίβολα μια πολυτέλεια την οποία, σε μια κοινωνία βασισμένη σε κυριαρχία ομάδων, μόνον μια εξαιρούμενη από σκληρή εργασία τάξη ανθρώπων μπορούσε να επιτρέψει στον εαυτό της. Οι διανοητές, των οποίων ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης ήσαν οι πρώτοι μεγάλοι Ευρωπαίοι εκπρόσωποι, οφείλουν την ίδια την ύπαρξή τους και την άνεσή τους να εντρυφούν στην θεώρηση στο σύστημα κυριαρχίας από το οποίο προσπαθούν να χειραφετηθούν διανοητικά. Τα υπολείμματα αυτής της παράδοξης κατάστασης μπορούν ν' ανακαλυφθούν σε διάφορα συστήματα σκέψης. Σήμερα – και αυτό είναι οπωσδήποτε πρόοδος – οι μάζες γνωρίζουν ότι μια τέτοια ελευθερία στοχασμού αναφέρεται μόνον σποραδικά. Ήταν πάντα προνόμιο ορισμένων ομάδων, οι οποίες αυτομάτως ανοικοδομούσαν μια ιδεολογία, υποστασιοποιώντας το προνόμιό τους ως μια ανθρώπινη αρετή· έτσι αυτή υπηρετούσε παρόντες ιδεολογικούς σκοπούς, δοξάζοντας τους εξαιρούμενους από την χειρωνακτική εργασία. Εξού και η δυσπιστία που προκαλούσε αυτή η ομάδα. Στην εποχή μας ο διανοούμενος όντως δεν εξαιρείται από τις πιέσεις που η οικονομία ασκεί επάνω του να ικανοποιεί τις διαρκώς μεταβαλλόμενες

απαιτήσεις της πραγματικότητας. Συνεπώς ο στοχασμός, ο οποίος λάμβανε υπόψη την αιωνιότητα, εκτοπίζεται από την πραγματιστική νόηση, η οποία λαμβάνει υπόψη την επόμενη στιγμή. Αντί να χάσει τον προνομακό της χαρακτήρα, η θεωρησιακή σκέψη καταστράφηκε καθ' ολοκληρίαν – και αυτό δύσκολα μπορεί να ονομαστεί πρόοδος. Είναι αλήθεια ότι σ' αυτήν τη διαδικασία η φύση έχασε την ιδιότητά της να προκαλεί δέος, τις *qualitates occultae*, όμως εντελώς αποστερημένη από την δυνατότητα να μιλήσει μέσω του νου των ανθρώπων ακόμη και στην στρεβλή γλώσσα αυτών των προνομιούχων ομάδων, η φύση φαίνεται να παίρνει την εκδίκησή της.

Η σύγχρονη έλλειψη ευαισθησίας απέναντι στη φύση είναι πραγματικά μόνον μια παραλλαγή της πραγματιστικής συμπεριφοράς, η οποία είναι τυπική για τον δυτικό πολιτισμό στο σύνολό του. Οι μορφές είναι διαφορετικές. Ο προϊστορικός παγιδευτής ζώων έβλεπε στους αγρούς και στα βουνά μόνον τις προοπτικές για καλό κυνήγι· ο σύγχρονος επιχειρηματίας βλέπει στο τοπίο μια ευκαιρία για να εκθέσει διαφημιστικές αφίσσες τσιγάρων. Η μοίρα των ζώων στον κόσμο μας συμβολίζεται σ' ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε στον τύπο πριν από μερικά χρόνια. Ανέφερε ότι οι προσγειώσεις αεροπλάνων στην Αφρική συχνά παρακωλύονταν από αγέλες ελεφάντων και άλλων ζώων. Τα ζώα θεωρούνται στην περίπτωση αυτή απλώς εμπόδια στην κυκλοφορία. Οι καταβολές αυτής της νοοτροπίας του ανθρώπου ως του κυρίου των πάντων φτάνουν πίσω στα πρώτα κεφάλαια της Γένεσης. Τα ελάχιστα διδάγματα υπέρ των ζώων που συναντάμε στην Βίβλο έχουν ερμηνευτεί από τους πλέον εξέχοντες θρησκευτικούς στοχαστές, τον απόστολο Παύλο, τον Θωμά τον Ακινάτη και τον Λούθηρο ως

αφορούντα μόνο στην ηθική διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου και όχι ως διδάσκοντα οποιαδήποτε υποχρέωση του ανθρώπου απέναντι σε άλλα όντα. Μόνον η ψυχή του ανθρώπου πρέπει να σωθεί· τα ζώα δεν έχουν άλλο δικαίωμα παρά μόνον να υποφέρουν. «Ορισμένοι άνδρες και γυναίκες», έγραφε πριν μερικά χρόνια ένας Άγγλος, μέλος της Αγγλικανικής Εκκλησίας, «υποφέρουν και πεθαίνουν για τη ζωή, την ευημερία και την ευτυχία των άλλων. Βλέπουμε αυτόν τον νόμο συνεχώς σε ισχύ. Το ύψιστο παράδειγμα δόθηκε στον κόσμο (γράφω με ευλάβεια) στον Γολγοθά. Γιατί πρέπει τα ζώα να εξαιρούνται από την ισχύ αυτού του νόμου ή της αρχής;»⁶ Ο Πάπας Πίος ο ΙΧ δεν επέτρεψε να ιδρυθεί στην Ρώμη ένας σύλλογος για την πρόληψη της σκληρότητας προς τα ζώα διότι, όπως δήλωσε, η θεολογία διδάσκει ότι ο άνθρωπος δεν έχει καμμία υποχρέωση απέναντι σε κανένα ζώο.⁷ Ο Εθνικοσοσιαλισμός, είναι αλήθεια, κόμπαζε για την προστασία του των ζώων, αλλά μόνον για να ταπεινώσει βαθύτερα εκείνες τις «κατώτερες φυλές» τις οποίες μεταχειρίζονταν ως σκέτη φύση.

Τα περιστατικά αυτά παρατίθενται για να δειχθεί ότι ο πραγματιστικός Λόγος δεν είναι νέος. Ωστόσο η φιλοσοφία πίσω από αυτόν, η ιδέα ότι ο Λόγος, η ανώτερη διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, ασχολείται αποκλειστικά με εργαλεία, ή μάλλον όχι, είναι ο ίδιος απλώς ένα εργαλείο, διατυπώνεται ευκρινέστερα και γίνεται γενικώτερα αποδεκτή σήμερα περισσότερο παρά ποτέ. Η αρχή της κυριαρχίας έχει γίνει το είδωλο στο οποίο θυσιάζεται το παν.

Η ιστορία των προσπαθειών του ανθρώπου να καθυποτάξει την φύση είναι και η ιστορία της καθυπόταξης του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Η εξέλιξη της

έννοιας του εγώ* αντικατροπρίζει αυτήν τη διττή ιστορία.

Είναι πολύ δύσκολο να περιγράψει κανείς ακριβώς τι δήλωναν σε κάθε δεδομένη στιγμή οι γλώσσες του δυτικού κόσμου ότι ήθελαν να σημαίνουν με τον όρο εγώ – μια έννοια εμβλαπτισμένη σε ασαφείς συνειρμούς. Όπως η αρχή του Εαυτού το οποίο επιδιώκει να νικήσει στον αγώνα κατά της φύσης γενικώς, κατά άλλων ανθρώπων ειδικώς και κατά των παρορμήσεών του, το εγώ θεωρείται ότι σχετίζεται με τις λειτουργίες της κυριαρχησης, της διοίκησης και της οργάνωσης. Η αρχή του εγώ μοιάζει να εκδηλώνεται στο προτεταμένο χέρι του κυβερνήτη, το οποίο διατάσσει τους άνδρες του να προελάσουν ή καταδικάζει τον ένοχο σε εκτέλεση. Πνευματικώς έχει την ιδιότητα μιας ακτίνας φωτός. Καθώς διεισδύει στο σκοτάδι, τρομάζει τα φαντάσματα της πίστης και του αισθήματος, τα οποία προτιμούν να κρύβονται στις σκιές. Ιστορικά ανήκει κατ' εξοχήν σε μια εποχή κοινωνικών προνομίων, σημαδευμένη από ένα ρήγμα μεταξύ διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας, μεταξύ κατακτητών και κατακτημένων. Η επικράτησή της είναι προφανής στην πατριαρχική εποχή. Μετά βίας θα μπορούσε να έχει παίξει αποφασιστικό ρόλο στις μέρες της μητριαρχίας – για να θυμηθούμε τους Bachofen και Morgan – όταν λατρεύονταν χθόνιες θεότητες. Ούτε μπορεί κανείς ακριβώς να αποδόσει Εαυτόν ή εγώ στους δούλους της αρχαιότητας, στην άμορφη μάζα στην βάση της κοινωνικής πυραμίδας.

Η αρχή της κυριαρχίας, βασισμένη αρχικά σε ωμή βία, απέκτησε με την πάροδο τού χρόνου έναν περιο-

* Στο πρωτότυπο ελληνικά με λατινικούς χαρακτήρες.

σότερο πνευματικό χαρακτήρα. Η εσωτερική φωνή πήρε τη θέση του αφέντη που εξέδιδε διαταγές. Η ιστορία του δυτικού πολιτισμού θα μπορούσε να γραφεί σε έννοιες της ανάπτυξης του εγώ καθώς ο υποτακτικός εκλογικεύει, δηλαδή εσωτερικεύει, τις διαταγές του αφέντη του ο οποίος προηγήθηκε στην αυτοπειθαρχία. Από αυτήν την άποψη ο ηγέτης και η ελίτ μπορούν να περιγραφούν ως αυτοί που επέφεραν συνοχή και λογική σύνδεση μεταξύ των διαφόρων συναλλαγών της καθημερινής ζωής. Επέβαλαν συνέχεια, κανονικότητα, ακόμη και ομοιομορφία στην παραγωγική διαδικασία, όσο πρωτόγονη και αν ήταν. Το εγώ μέσα σε κάθε υποκείμενο έγινε η ενσάρκωση του ηγέτη. Καθιέρωσε έναν λογικό σύνδεσμο μεταξύ πολυποίκιλων εμπειριών διαφόρων ανθρώπων. Ακριβώς όπως ο αρχηγός ομαδοποιεί τους άνδρες του σε πεζικάριους και σε έφιππους, όπως σχεδιάζει το μέλλον, έτσι και το εγώ ταξινομεί τις εμπειρίες κατά κατηγορίες ή κατά είδη και προγραμματίζει την ζωή του ανθρώπου. Η Γαλλική κοινωνιολογία⁸ έχει διδάξει ότι η ιεραρχική ταξινόμηση των πρωτόγονων γενικών εννοιών αντανάκλασε την οργάνωση της φυλής και της εξουσίας της επάνω στο άτομο. Έχει δείξει ότι ολόκληρη η λογική τάξη, η κατάταξη εννοιών σύμφωνα με το πρότερο και το ύστερο, την κατωτερότητα και την ανωτερότητα, και η οριοθέτηση των αντιστοιχών περιοχών και συνόρων τους καθρεφτίζει τις κοινωνικές σχέσεις και τον καταμερισμό της εργασίας.

Ουδέποτε η έννοια του εγώ απέβαλε τα στίγματα της προέλευσής της από το σύστημα της κοινωνικής κυριαρχίας. Ακόμη και οι εξιδανικευμένες εκδοχές του εγώ όπως η διδασκαλία του Descartes υποδηλώνουν καταναγκασμό· οι αντιρρήσεις του Gassendi στις

Meditations περιγελοῦσαν την έννοια ενός μικρού πνεύματος, συγκεκριμένα του εγώ, το οποίο από το καλά κρυμμένο οχυρό του στον εγκέφαλο – *arcem in cerebro tenens*⁹ – ή, όπως θα έλεγαν οι ψυχολόγοι, το κέντρο εκπομπής-λήψης του εγκεφάλου, επεξεργάζεται τα μηνύματα των αισθήσεων και εκδίδει τις εντολές του προς τα διάφορα μέρη του σώματος.

Είναι διδακτικό να παρακολουθήσει κανείς τις προσπάθειες του Descartes να βρει μια θέση γι αυτό το εγώ, το οποίο δεν είναι στη φύση αλλά παραμένει αρκετά κοντά στη φύση ώστε να την επηρεάζει. Η πρώτη του ασχολία είναι να κυριαρχήσει τα πάθη, δηλαδή τη φύση στον βαθμό που γίνεται αισθητή μέσα μας. Το εγώ είναι ενδοτικό σε ευχάριστα και υγιή συναισθήματα αλλά είναι άτεγκτο προς οτιδήποτε συντελεί στην θλίψη. Η κεντρική του ασχολία πρέπει να είναι να εμποδίσει τις αισθήσεις να επηρεάσουν τις κρίσεις. Τα μαθηματικά, διαφανή, ατάραχα και αυτάρκη, το κλασικό εργαλείο του τυποποιημένου Λόγου, αποτελούν το καλύτερο παράδειγμα του τρόπου λειτουργίας αυτού του αυστηρού μέσου. Το εγώ κυριαρχεί την φύση. Το να περιγράψει κανείς τους σκοπούς του εγώ με άλλους όρους εκτός από αυτόν της δικής του απεριόριστης διάρκειας θα μόλυνε την έννοια του εγώ.

Στην φιλοσοφία του Descartes ο δυϊσμός του εγώ και της φύσης αμβλύνεται κάπως από τον παραδοσιακό του Καθολικισμό. Η μετέπειτα ανάπτυξη του ορθολογισμού και αργότερα του υποκειμενικού ιδεαλισμού έτειναν ολοένα περισσότερο να γεφυρώσουν τον δυϊσμό προσπαθώντας να αναλύσουν και να ανάγουν την έννοια της φύσης – και εντέλει όλο το περιεχόμενο της εμπειρίας – στο εγώ, νοούμενο ως υπερβατικό. Αλλά όσο ριζικώτερα αναπτύσσεται αυτή η τάση, τό-

σο μεγαλύτερη είναι η επιρροή του παλαιού, αφελέστερου και, γι' αυτό, λιγότερο αδιάλλακτου δι' ουσιού της Καρτεσιανής θεωρίας της ουσίας στην ίδια την σφαίρα του εγώ. Το εντυπωσιακότερο παράδειγμα αυτού είναι η ακραία υποκειμενιστική-υπερβατική φιλοσοφία του Fichte. Στην πρώιμη διδασκαλία του, σύμφωνα με την οποία η μοναδική *raison d' être* του κόσμου έγκειται στην παροχή ενός πεδίου δραστηριότητας για το αυταρχικό υπερβατικό Εαυτόν, η σχέση μεταξύ του εγώ και της φύσης είναι μια σχέση τυραννίας. Το σύμπαν ολόκληρο γίνεται ένα εργαλείο του εγώ, καίτοι το εγώ δεν έχει ουσία ή νόημα παρά μόνον στην δική του απεριόριστη δραστηριότητα. Η σύγχρονη ιδεολογία, αν και πολύ πλησιέστερη στον Fichte απ' όσο γενικώς πιστεύεται, έχει αφηθεί να παρασυρθεί μακριά από αυτά τα μεταφυσικά αγκυροβόλια και ο ανταγωνισμός μεταξύ ενός αφηρημένου εγώ ως αδιαμφισβήτητου αφέντη και μιας φύσης απογυμνωμένης από εγγενές νόημα σκιάζεται από ασαφή απόλυτα, όπως είναι οι ιδέες της προόδου, της επιτυχίας, της ευτυχίας ή της εμπειρίας.

Παρ' όλα αυτά η φύση σήμερα περισσότερο παρά ποτέ νοείται ως ένα απλό εργαλείο του ανθρώπου. Είναι το αντικείμενο μιάς ολοκληρωτικής εκμετάλλευσης, η οποία δεν έχει στόχο ορισμένο από τον Λόγο και άρα δεν έχει όριο. Ο απεριόριστος ιμπεριαλισμός του ανθρώπου δεν ικανοποιείται ποτέ. Η κυριαρχία της γης από το ανθρώπινο γένος δεν έχει ανάλογο σ' εκείνες τις εποχές της φυσικής ιστορίας, στις οποίες άλλα ζωικά είδη αποτελούσαν τις ανώτερες μορφές οργανικής εξέλιξης.

Οι ορέξεις τους περιορίζονταν από τις ανάγκες της φυσικής τους ύπαρξης. Πράγματι, η απληστία του ανθρώπου να επεκτείνει την εξουσία του σε δύο απέραν-

τους χώρους, τον μικρόκοσμο και το σύμπαν, δεν εκπηγάζει άμεσα από την ίδια την φύση του, αλλά από την δομή της κοινωνίας. Όπως ακριβώς οι επιθέσεις των ιμπεριαλιστικών εθνών κατά του υπολοίπου κόσμου πρέπει να εξηγούνται μάλλον βάσει των εσωτερικών τους συγκρούσεων παρά με το λεγόμενο εθνικό χαρακτήρα τους, έτσι και η αυταρχική επίθεση του ανθρώπινου είδους κατά όλων όσων εξαιρεί από τον εαυτό του προέρχεται από σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων παρά από εγγενείς ανθρώπινες ιδιότητες. Η διαμάχη μεταξύ ανθρώπων σε καιρό πολέμου και σε καιρό ειρήνης είναι το κλειδί για την ερμηνεία της απληστίας του είδους και των συνακόλουθων πρακτικών στάσεων καθώς και για την ερμηνεία των κατηγοριών και μεθόδων επιστημονικής νόησης στην οποία η φύση εμφανίζεται ολόενα και περισσότερο υπό την όψη της αποτελεσματικότερης εκμετάλλευσής της. Αυτή η μορφή αντίληψης καθόρισε και τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βλέπουν ο ένας τον άλλον στις οικονομικές και πολιτικές τους σχέσεις. Τα πρότυπα του τρόπου, με τον οποίον η ανθρωπότητα βλέπει τη φύση, τελικώς αντανακλούν πάνω στην και προσδιορίζουν την απεικόνιση των ανθρώπων στον ανθρώπινο και εξαλείφουν τον τελευταίο αντικειμενικό στόχο που θα μπορούσε να κινήσει την διαδικασία. Η καταπίεση των επιθυμιών, την οποία η κοινωνία κατορθώνει μέσω του εγώ, γίνεται ακόμη πιο παράλογη όχι μόνον για τον πληθυσμό συνολικά αλλά και για κάθε άτομο. Όσο πιο ηχηρά διακηρύσσεται και αναγνωρίζεται η ιδέα της ορθολογικότητας τόσο εντονότερα μεγαλώνει στον νου των ανθρώπων η συνειδητή ή ασυνείδητη δυσαρέσκεια κατά του πολιτισμού και του μέσου του που δρίσκεται μέσα στον άνθρωπο, του εγώ.